

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ ІНСТИТУТ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПСИХОТЕРАПІЇ**

Кафедра клінічної психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:

**Ціннісно-смилова сфера студентів, що отримують другу
психологічну освіту**

Виконала:

студентка 2-го курсу групи ПМ - 201
спеціальності 053 Психологія
освітньо-професійна програма Клінічна
психологія

Агафонова Ірина Сергіївна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник:

К.ПСИХОЛ.Н.

(наукова ступінь, вчене звання)

Крайлюк Анна Ігорівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Робота рекомендована до захисту
рішенням кафедри клінічної психології

Протокол № _____ від «_____» червня 2022р.

Зав. кафедри _____ д.психол.н.,с.н.с. Лисенко Ірина Павлівна
підпис (наукова ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

Київ – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ.....	5
1.1. Феномен ціннісно-смиислової сфери особистості.....	5
1.2. Особистісні компетенції психолога.....	10
1.3 Ціннісно-смишлова сфера особистості та її роль в виборі психологів.....	15
Висновки до розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ.....	22
2.1. Підходи до дослідження особливостей ціннісної сфери студентів психологів.....	22
2.2. Організація та проведення емпіричного дослідження.....	25
2.3. Аналіз та інтерпретація отриманих даних.....	28
Висновки до розділу 2.....	42
РОЗДІЛ 3. РОБОТА ПСИХОЛОГА З ОСОБЛИВОСТЯМИ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ КЛІЄНТА.....	44
3.1. Підходи до психологічного консультування з особливостей ціннісної сфери	44
3.2. Програма психологічної інтервенції з особливостей ціннісної сфери клієнта.....	47
Висновки до розділу 3.....	55
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59

ВСТУП

Ціннісно-смилова сфера є важливим утворенням людської психіки, формування та функціонування якої можливе лише у середовищі соціуму, в контексті реальних людських взаємин, а також цілеспрямованих процесів навчання і виховання. Тоді як індивідуальне наповнення, реалізація цінностей та продукування смислів здійснюється у процесах самовизначення та самореалізації особистості.

Ціннісно-смилова сфера – складна, багаторівнева структура, що включає у себе сукупність цінностей, ціннісних орієнтацій та особистісних смислів, які у своєму тісному взаємозв'язку впливають на різноманітні складові життєдіяльності людини. При цьому особистісні смисли ми розуміємо як наслідок усвідомлення, осмислення та привласнення певною конкретною особистістю вироблених суспільством цінностей, а не навпаки.

Вивчення процесу і умов формування ціннісних орієнтацій студентів дозволяє зробити виховання і освіту більш змістовною і ефективною. Саме тому обрана проблематика дослідження є вельми актуальною на даний момент.

Дослідженням ціннісно-смилової сфери особистості займалися багато українських та зарубіжних психологів, а саме: М. А. Спьяк, С. С. Бубнова, С. Є. Сосніхіна, Ш. Шварц, Є. А. Балданова, В. Білські, С. С. Гусаківська, Б.С. Братусь, Б. Х. Єрасов, А. Маслоу, Г. Олпорт та інші.

Г. П. Вижлецов зазначає, що велика різноманітність визначення поняття цінностей, як норми або ідеалу, як важливого або належного, предмету всякого інтересу, переваги або оцінки, насправді не суперечать одне іншому, оскільки входять на різних рівнях в цілісну структуру ціннісної структури.

На думку таких видатних психологів як Д. О. Леонт'єв, О. Г. Асмолов, Б. С. Братусь, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, структура цінностей є одним

з найважливіших утворень в психіці людини (вона виступає своєрідним ядром цілісної структури особистості), і є найвищим рівнем її саморегуляції.

Об'єкт дослідження: феномен ціннісно-сислової сфери особистості.

Предмет дослідження: ціннісно-сислова сфера студентів, що отримують другу психологічну освіту.

Мета дослідження: дослідити особливості ціннісно-сислової сфери студентів, що отримують другу психологічну освіту.

Завдання:

- 1) проаналізувати наукову літературу з обраної теми;
- 2) провести емпіричне дослідження;
- 3) проаналізувати та проінтерпретувати отримані дані;
- 4) розробити програму психологічної інтервенції.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз психологічної літератури з обраної теми. Емпіричні: тест сенсожиттєвих орієнтацій Леонтьєва (СЖО), опитувальник соціальних цінностей Шварца, багатофакторна особистісна методика Р. Кеттелла та дослідження самоствавлення за С. Р. Пантелєєвим (МДС); статистичні: метод математичної статистики (Jamovi).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНО-СИСЛОВОЇ СФЕРИ

1.1. Феномен ціннісно-сислової сфери особистості

Проблема ціннісної семантики бере свій початок ще в античній філософії. Упродовж доісторичного і історичного етапів становлення психології як науки питання ціннісно-сислової сфери видозмінюється та набуває різних смислів та значень.

Питання цінності вперше виникає в роздумах філософів Сократа та Арістотеля, в яких воно розглядається як благо.

Пізніше стоїки вводять власне поняття «цінності» («аксія» - гідність) та приписують визначення Діогену Лаертському. Згідно з його визначенням, цінність - це, по-перше, будь-яке благо, притаманне гармонійному життю; по-друге, відповідність природі як користь для життя, по-третє, змінна ціна товарів» [9, с. 21].

Згодом філософи Нового часу взагалі поставили під сумнів існування ціннісних категорій. Вже у другій половині дев'ятнадцятого століття німецькі філософи надають цінності значення певної норми, що лежить в основі цілей та досягнень і є їх рушійною силою.

У сучасній психологічній науці проблематика ціннісно-сислової сфери розглядається крізь призму різноманітних шкіл та напрямків.

Розуміння природи ціннісно-сислового поля можна розглядати лише в органічному контексті, в повноті та єдності афективного, когнітивного, потрібно-мотиваційного та поведінкового компонентів, визначених цінністю, значенням, ціннісною орієнтацією, мотивацією, метою, ставленням, переконанням, почуттям, досвідом, знанням, розумінням, поведінкою.

Формування ціннісного сислового поля значною мірою залежить від багатства внутрішнього світу особистості, широти інтересів, духовних потреб і духовних цінностей, різноманітності ідеалів. Наявність цих компонентів свідчить про певну соціальну та духовну зрілість особистості. Основу побудови ціннісного сислового поля складають особистісна система

цінностей, ціннісна орієнтація та особистісне значення. Вони є вищими за своєю спрямованістю глибинними психологічними утвореннями і виконують власне людські функції.

Слід пам'ятати, що оскільки особистість багатогранна, а формування особистості динамічне, то кожна ситуація викликає певний зсув смислової одиниці цінності, що знаходиться в n-вимірному просторі (Д. Р. Щєпова). Подібний процес відбувається і з віковими змінами особистості, зазначила Д. Р. Щєпова [61, с 353].

Усі зміни, що відбуваються у відповідних одиницях ціннісно-семантичного поля, не можна сприймати статично, тобто ціннісно-семантичне поле особистості слід розглядати як джерело самовизначення та суб'єктивних відносин, яке постійно змінюється під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

Враховуючи, що сфера ціннісної семантики – це самоорганізуюча, динамічна система, в якій домінуючим компонентом є внутрішній світ і самопобудова життя в цілому та котра впливає на прагнення досягти особистих цілей на основі вищих духовних ідеалів, зовнішні впливи вважаються факторами напрямків розвитку особистості [61, с 353].

До них належать культура (символи, прикмети, міфи, ритуали), історико-культурні традиції народу, культурний простір вищої школи, сім'я, інформаційне середовище.

У сучасній психологічній науці існує кілька визначень поняття цінності, які вважаються проекцією цінності на певну площину наукового знання. По-перше, цінність визначається як атрибут елемента в об'єктивному світі, без визнання статусу самостійної структури. По-друге, цінність розглядається як суто індивідуальна реальність, що має значення лише для суб'єкта, який її переживає.

Протилежна теорія розглядає цінність як трансперсональну реальність із суб'єктивною психологічною релевантністю. Існує й інша точка зору, яка поєднує два підходи, у яких цінність розглядається як у надіндивідуальному,

так і в індивідуальному психічному утворенні, що найкраще може бути виражено в протиставленні «стандартному ідеалу» [33, с. 65].

На нашу думку, сьогодні наймасштабнішим дослідженням у сфері ціннісної проблематики є дослідження С. Є. Сосніхіної, яка зазначає, що незважаючи на велику кількість психологічних досліджень, поняття «цінність» залишається недостатньо дослідженим [49, с.98].

В. О. Береза та В. Ф. Баранівська розглядають цінності через їх зв'язок з такими поняттями, як думка, уява та переконання. Система цінностей в їхніх наукових роботах розглядається як сукупність стійких переконань щодо пріоритету дії [6, с. 78; 7, с. 89].

Н. Ф. Шевченко розглядає цінності як поняття або переконання, пов'язані з кінцевою метою або бажаною поведінкою людини. Він розробив теорію «універсальних типів цінностей», яка базується на гіпотезі «універсальності ціннісної структури», що враховує структурну організацію систем цінностей, яка відображає шари різних мотиваційних потоків, та водночас призводить до розчарування та протиріччя [60, с. 75].

Цінності визначаються як поняття ціннісної орієнтації та розглядаються як соціальне ставлення або інтерес. Такої точки зору дотримуються І. А. Зазюн та Т. А. Кадикова. У цьому сенсі цінності відігравали роль регулювання та управління, але в той же час, М. В. Дяченко вважає, що не можна розуміти цінності та установки як однорідні сутності, оскільки існує концепція, що цінності мають особливий зміст у житті людини [29, с. 67-68].

Ми підтримуємо ідею, що ціннісна орієнтація впливає як на свідомі структури вищого рівня, так і на підсвідомі явища, саме тому при вивченні розвитку індивідуальних ціннісних структур слід враховувати єдність свідомого і несвідомого.

Поняття «цінність» близьке до понять «потреба» і «мотивація». Такий підхід до розуміння цінностей підтримують В. М. Мицько, Б. С. Братусь, Ф. Е. Василюк, Б. І. Додонов, Ю. М. Зінченко, Ю. М. Жуков, А. Маслоу, Ю. А.

Шерковін, вони також підкреслюють семантичний характер значень [36, с. 165].

На думку Р. В. Павелків, цей підхід є найбільш продуктивним і має великий пояснювальний потенціал, оскільки цінності наділяються рушійною силою, однак він наголошує на необхідності чіткого розмежування «цінностей» і «потреб». Особистісні цінності належать до категорії стійкого мотиваційного формування, де потреби та цінності зближуються за рахунок модеруючої функції індивідуальної поведінки [40, с. 68].

Ціннісна орієнтація є найважливішою частиною структури особистості. Поряд з іншими психо-соціальними модальностями вони діють як поведінкові регулятори і проявляються у всіх сферах людської діяльності. Цінності подвійні: вони соціальні, оскільки вони історично та культурно детерміновані, і індивідуальні, оскільки зосереджені на життєвому досвіді. Соціальна цінність визначається як певні емпірично-значущі дані, пов'язані з об'єктом діяльності. Цінності конкретної особистості формуються під впливом соціального середовища, особливостей тих соціальних груп, до яких вона належить [18, с. 98].

Дослідженням цінностей особистості займалися такі дослідники як, О. Л. Орел, С. М. Любомировські, Л. М. Романюк, І. К. Борщак, О. Л. Мацюк, І. Б. Кривенко, С. А. Минюрова, Д. В. Каширський, М. В. Солодушкіна, А. Н. Оріхов та інші.

У своїх працях С. І. Дьяков описував життя відповідно до цінностей в аспекті щастя. У ході свого дослідження він прийшов до висновку, що цінності є тим головним та важливим, що наповнює життя людей змістом. Це і є тими головними принципами, які сповнюють життя щастям, це людські глибинні бажання [23, с. 75].

Проте, часто так трапляється, що людина й сама не знає, що є її найголовнішою цінністю в житті. Завадити усвідомленню власних цінностей можуть важкі життєві ситуації, очікування оточуючих, негаразди, культурні особливості, ці обставини можуть стати на шляху до створення щасливого

майбутнього. Це не просте завдання, жити, опираючись на власні цінності, адже такі життєві орієнтації можуть викликати осуд оточуючих, негативні емоції, труднощі на шляху до мрії. Те, що нам диктує соціум, найчастіше, суттєво відрізняється від того, що насправді може зробити нас щасливими.

1.2. Особистісні компетенції психолога

На сьогодні актуальним питанням у сучасній психології є саме формування професійної компетентності у сфері професійної діяльності, що конкретизує індивідуальну самореалізацію та загальний розвиток студента у пізнанні та готовності до майбутньої професійної діяльності. При чому очевидно те, що проблематика висуває нові вимоги до професійного та особистісного розвитку у різних видах діяльності.

Одним із головних завдань майбутнього спеціаліста є професійні якості, достатній рівень професійної компетентності, ціннісних орієнтацій, світогляду, професійних уявлень [18, с. 44].

Сьогодні поняття компетентності набуває неабиякої актуальності. Це пов'язується з багатьма факторами, оскільки компетентність є тим показником, що дозволяє з'ясувати підготовку майбутнього випускника до його подальшого професійного розвитку й активної участі в суспільному житті. Сучасна ситуація суспільного розвитку актуалізувала необхідність у всебічному вивченні такого феномена, як «професійна компетентність».

Науковці визначають професійну компетентність як інтегративну систему, яка складається зі знань, умінь, навичок та комплексного утворення із особистісних можливостей та досвіду, які дозволяють реалізовувати професійні функції у певному виді діяльності [15, с. 231].

На думку Н. І. Жигайло компетентність психолога у галузі спеціальної освіти – це комплексний результат достатньо складного й довготривалого процесу професійно-педагогічної підготовки. Тому, готовність майбутнього психолога до використання новітніх технологій у корекційній роботі – це стійке особистісне утворення, яке поєднує сукупність особистісних якостей і фахових знань, умінь і навичок, є важливою передумовою успішної корекційної діяльності та реалізації творчого потенціалу особистості [27, с. 67].

Дещо ширше виділяють професійну компетентність Т. Браже, І. Зязюн,

А. Маркова. Так, І. Зязюн вказує на те, що професійна компетентність психолога, що працює в системі взаємодії з людьми, обумовлюється не тільки опорними знаннями й вміннями, а й ціннісними орієнтуваннями фахівця, стимулом професійної діяльності, осмисленням самого себе у навколишньому середовищі та середовищі довкола себе, стилем комунікації з людьми, колективного збагачення та вміння до розвитку креативного потенціалу [28, с. 42].

Згідно з дослідженням В. О. Васютинського, професійні компетенції психолога мають безпосередній зв'язок з ціннісними орієнтаціями професіонала.

Проте, у професіонала ціннісні орієнтації і цілі виходять за рамки професії і стосуються не тільки етики. Самосвідомість фахівця – професіонала починається з рефлексії проблем своєї діяльності, що є мотиваційною основою для придбання нових знань, які допоможуть у вирішенні проблем, для особистісного зростання [11, с. 119].

Професійна та особиста діяльність психологів часто тісно пов'язані. Важко бути одним на особистому рівні, але абсолютно іншим у професійній діяльності. Тому особистісні якості є важливою основою для досягнення психологом професійного успіху. Л. М. Панченко казав: «Серед тих, кого я вважаю справді професійними психологами, я завжди помічав незвичайне злиття кар'єри та життя, що включає внутрішній досвід та інтенсивне духовне дослідження в контексті професійної діяльності, щоб включити професійну діяльність у загальний контекст життя. Для мене це ідеальна ситуація – щоб усе, що я роблю як професіонал, стало частиною мого духовного пошуку» [42, с. 74].

Важко знайти особистісні якості однаково важливі для психологів у різних сферах діяльності (наприклад, наукова психологія, практична психологія, психологія навчання). Кожна із них має певні специфічні вимоги до особистості психолога.

На думку І.А.Галян, кожному вченому, в тому числі і психологу,

необхідні такі риси особистості:

- 1) ентузіазм щодо виконання роботи та її завдань;
- 2) старанність - здатність до тривалої і посидючої праці;
- 3) дисциплінованість;
- 4) здатність до критики і самокритики;
- 5) неупередженість;
- 6) вміння ладнати з людьми [17, с. 76].

Велике значення для практичного психолога мають комунікативні якості: здатність розуміти інших і психологічно їх коригувати. Поєднання цих якостей часто називають «комунікативним талантом».

Загальне ставлення до життя і діяльності виражається у важливості для психологів особистих якостей, таких як відповідальність, організованість, оптимізм, відкритість, допитливість, спостережливість, незалежність суджень, креативність, гнучкість поведінки, рефлексивний досвід. Та важливості таких емоційних проявів характеру, як легкість, природність і щирість у спілкуванні, стійкість до стресів, емоційна стійкість, емпатія.

До якостей сили волі, необхідних для психолога, можна зарахувати наполегливість, терпіння і самовладання.

До необхідних особистісних якостей практичного психолога можна віднести здатність до емпатії, здатність розуміти ситуацію клієнта. Однак важлива і здатність дотримуватись певної дистанції. Якщо спеціаліст не дотримується цього правила психічної гігієни, у нього може розвинути синдром емоційного вигорання та перевантаження спілкуванням.

Професійному психологу важливо мати адекватну самооцінку для розуміння індивідуальних особливостей своєї особистості, здібностей, сильних і слабких сторін. Корисно знати, як компенсувати власні особисті недоліки.

В. О. Васютинський узагальнює масштабні дослідження професійно важливих якостей особистості психотерапевтів і психологів, виокремлюючи такі компетенції, які необхідні для практичних спеціалістів:

- 1) уважність до клієнта, бажання і вміння йому допомогти;
- 2) відкритість, гнучкість і терпимість до думок і суджень, відмінних від власних;
- 3) здатність співпереживати, приймати, створювати атмосферу емоційного комфорту;
- 4) автентичність поведінки, тобто вміння передати клієнту чи групі справжні емоції та переживання;
- 5) ентузіазм і оптимізм, віра в те, що клієнти мають здатність змінюватися і розвиватися;
- 6) врівноваженість, толерантність до фрустрації та невизначеності, висока саморегуляція;
- 7) впевненість у собі, адекватна самооцінка, усвідомлення власних конфліктних зон, потреб, мотивацій;
- 8) багата уява та інтуїція;
- 9) високий рівень інтелекту [11, с 63-64].

Компетентнісний підхід створює всі умови для підготовки фахівців психологічної освіти як з сукупністю знань, вмінь, навичок та здатністю застосовувати їх саме у практичній діяльності для вирішення певних проблемних ситуацій або життєвих завдань. Ринок праці потребує необхідні не знання самі по собі, а можливість фахівця використовувати їх на практиці, виконувати потрібні соціальні й професійні функції [2, с. 68].

При формуванні професійної компетентності майбутніх психологів у ході підготовки в закладі вищої освіти необхідно спиратися на загальні методологічні підходи до формування особистості. Тож, до людини, яка навчається на психолога у професійній діяльності, висувається система вимог: вимоги до професійної компетентності фахівця та вимоги до його особистості.

Таким чином, психолог має бути висококваліфікованим спеціалістом з високим рівнем стресостійкості та гуманності. Він має дотримуватись етичного кодексу психолога та відповідально ставитися до кожного слова, яке

він говорить своїм клієнтам.

1.3. Ціннісно-смилова сфера особистості та її роль у виборі психологів

Процес розвитку та становлення самобутньої, цілісної, гармонійної та зрілої особистості є досить тривалим та надзвичайно складним, оскільки залежить від низки внутрішніх та зовнішніх факторів (сприятливих або несприятливих).

Дослідженню ціннісносмилової сфери студентів у контексті майбутньої професійної діяльності присвячено праці М.Ю. Ворбан, Т.М. Данилової, Ю.Г. Долинської, З.С. Карпенко, Д.О. Леонтьєва, Н.П. Максимчук, Є.Д. Научитель, Г.С. Нікіфорової, Г.К. Радчук, А.В. Сірого, М.С. Яницького та інші.

Існує значна кількість українських досліджень, присвячених особливостям підготовки практичних психологів (О.Ф. Бондаренко, Ж.П. Вірна, С.Д. Максименко, В.Г. Панок, Н.І. Пов'якель, В.А. Семиченко, Н.В. Чепелева, та ін.), особливостям динаміки ціннісної сфери психолога (Н.О Антонова, Т.А. Вілюжаніна, Н.І. Іванцев, Т.А. Кадикова) [39, с. 421].

На думку Т. А. Кадикова, «розвиток особистості – це історія її становлення як суб'єкта міжособистісних стосунків, пізнання і праці, носія суспільних відносин. Це історія розвитку функціональних можливостей її нервової системи, психічних процесів і властивостей, фізичних, розумових, моральних та інших якостей, її знань і почуттів, потреб та інтересів, ідеалів та смаків, світобачення і переконань, трудових умінь і навичок, здібностей до навчання, до засвоєння створеного людством і до творення матеріальних і духовних цінностей» [29, с. 112].

Відповідно до вчення Ж. П. Вірної про стадії професійного становлення, професіоналізація містить 5 етапів, а саме:

Перший етап – етап зростання (до 14 років) – період програвання різних соціальних ролей.

Другий етап – етап дослідження (від 15 до 24 років) – відбуваються спроби розібратися і визначитися в своїх потребах, інтересах, цінностях, здібностях і можливостях.

Третій етап – етап зміцнення кар'єри (від 25 до 44 років).

Четвертий етап – етап збереження досягнутого (від 45 до 64 років).

П'ятий етап – етап спаду (після 65 років) [14, с. 65].

У контексті професійного становлення важливе значення відіграє феномен самовизначення. Ціннісно-сміслове самовизначення В. Г. Воропаєва розглядає як основу особистісного розвитку, яка впливає на самовизначення в професійній, соціальній та інших сферах життя особистості [16, с. 11-12].

С. В. Драч ціннісне самовизначення визначає як самостійний тип. Саме ціннісне самовизначення розкриває характер співвідношення цінності та «я-образу», що є умовою взаємодії «людина - світ» [21, с. 78].

Різні рівні цієї взаємодії характеризуються пошуком свого місця в системі суспільних відносин, ставленням до загальнолюдських цінностей, функціонально-рольовими інтерпретаціями свого соціального статусу, формуванням смислового ядра особистісних цінностей.

Насамперед, ціннісне самовизначення — це «процес входження особистості в суспільство, що передбачає пошук сенсу професійної діяльності та узгодженості особистісної ціннісної орієнтації. Це процес формування ціннісного ставлення до реальних явищ у ціннісній орієнтації в сфері особистих інтересів».

Н. І. Жигайло вважає, що самовизначення цінностей — це нескінченний процес побудови і систематизації особистістю ціннісних ієрархій, під час якого встановлюються відносини в усіх сферах життя особистості. Це процес, завдяки якому людина набуває сенсу, мети та ресурсів свого життя в просторі та часі [27, С. 197].

Процес самовизначення, як і будь-який інший процес, має певний порядок. Кожен етап, своєю чергою, залежить від компонентів структури ціннісного самовизначення: когнітивного (співвідношення нових знань з

наявними ціннісними орієнтаціями), афективного (самоактуалізація, самоосвіта, саморозвиток), діяльнісного (схильність до особливого типу соціальної поведінки, співробітництво, конструювання, планування життя), вербальні (характеристики діалогу) та ціннісно-сміслові компоненти (система цінностей).

На думку М. А. Лепського, «плануючи майбутнє, окреслюючи конкретні події – плани та цілі, людина виходить спочатку з певної ієрархії цінностей, яку вона зберігає у своєму серці» [32, с. 459].

Несформовані уявлення людини про майбутнє – це результат суперечливих ціннісних орієнтацій, коли люди не можуть вибрати найважливіші сфери свого життя. Коли важливість цінностей конкурує в людському мозку, це і є невизначеність у життєвому виборі, людині важко визначити пріоритетні сфери діяльності.

Дослідники вважають, що найважливішою передумовою успішної майбутньої самореалізації є цілісна система ціннісних орієнтацій, яка є основою для осмислених і хронологічно-несуперечливих життєвих цілей і планів. У людей у віці 14-15 років формуються відносно віддалені уявлення про майбутню кар'єру, сім'ю та інші сфери життя.

Студенти визначаються як специфічна соціальна група, що характеризується системою життя, умов праці, побуту та дозвілля, соціальної поведінки та психології, а також ціннісної орієнтації з конкретними організаціями, просторами та тимчасовими структурами.

На думку Е. Еріксона, вступ до вищого навчального закладу — це «законодавча затримка» прийняття ролі дорослості, яку він називає «психосоціальною паузою» в контексті формування системи цінностей. Проте, на думку більшості авторів, з точки зору того, що відбувається в цей період професійно-особистісного самовизначення, період навчання вважається найважливішим для того, щоб людина стала особистістю [25, с. 85].

Дослідники зазначають, що основний зміст ідеальної моделі ціннісних

орієнтацій сучасних студентів вищих навчальних закладів має включати в себе:

- 1) збереження життя і здоров'я як вищих життєвих цінностей;
- 2) першорядність духовно-моральних опор, таких як щастя, любов, хороша сім'я, майбутнє дітей, дружба, що особливо важливо в умовах нестабільності та життєвого середовища;
- 3) освіченість, хороша робота і хороше матеріальне становище;
- 4) конкурентоспроможність, прагнення до професійної самореалізації, що будується на впевненості в собі, підприємливості, самостійності, завзятості, відповідальності, самовдосконаленні (в умовах появи нових можливостей, конкуренції і вимог до професіоналізму);
- 5) креативність, розвиток своїх здібностей та індивідуальності, збереження духовної незалежності і самоповаги (оскільки в даний час затребувані здатність приймати нестандартні рішення, створювати оригінальні проекти, критично мислити, відстоювати свою позицію і т. д.);
- 6) активні соціальні контакти і соціальна компетентність, тобто встановлення сприятливих відносин у різних сферах соціальної взаємодії, розширення міжособистісних зв'язків, реалізація своєї соціальної ролі (у даний час затребуване вміння працювати в команді, бачити можливі перспективи кар'єрного росту).

Саме ціннісні орієнтації визначають духовний стрижень особистості, виражають її ставлення до світу і до самої себе, впливають на спрямованість і зміст соціальної активності, наповнюють життя змістом, є системотвірним елементом світогляду. За домінуючими у суспільстві цінностями можна визначити рівень культурного розвитку суспільства, ступінь його цивілізованості, інтересів, що превалюють у суспільстві [32, с. 59].

Ціннісно-сміслова сфера в виборі психологів, має свої особливості. Студент як суб'єкт саморозвитку не завжди здатний до самостійного вирішення існуючих проблем та усунення протиріч, і, як наслідок, розвиток його ціннісно-сміислової сфери уповільнюється, припиняється чи

відбувається у напрямку, протилежному до професійної та навчальної діяльності.

Таким чином, оптимізувати процес розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості можливо за рахунок її психологічного супроводу, що передбачає застосування в рамках професійного навчання цілісної системи діагностичних і розвивальних аксіологічних технологій, які “будуть забезпечувати підвищення ефективності цього процесу та одночасно вдовolenості цим процесом всіх його суб’єктів”.

Висновки до розділу 1

Теоретико-методичний аналіз семантичного поля цінностей особистості в психологічній літературі дозволяє виділити основні наукові погляди на ціннісну категорію, значення, роль і положення смислового поля цінностей особистості в психології.

Таким чином, питання цінностей розглядається в психології розвитку особистості і в її структурі, як домінуюча динамічна ознака, спрямованість особистості, в основі якої лежать мотивації, цілі і завдання, що визначають діяльність і досягнення певного життєвого шляху.

Враховуючи різноманітність теоретичних точок зору вчених, що досліджували тему цінностей особистості, можна зробити висновки, що поняття «ціннісно-смислової сфери» є складним багаторівневим комплексом. Котрий зазвичай визначається як комплекс якостей особистості, що проявляються у ціннісному відношенні до різноманітних видів діяльності, та ґрунтується на отриманому досвіді, інтегрованих загальноприйнятих цінностях, отриманих професійних знаннях, уміннях та навичках.

Інтерпретація психологічної природи цінностей зводиться до ототожнення їх з особистісними переконаннями, думками та уявленнями, що безпосередньо впливають на діяльність і поведінку, на шлях досягнення певної мети людини; вона вважається частиною особистості з регулюючими та направляючими функціями, інтересами та соціальними установками, трактується як форма мотивації.

Багатовекторний і неоднозначний погляд на природу ціннісних категорій призводить до необхідності класифікації цінностей, які слід використовувати для вирішення дослідницьких питань. Важливою особливістю структурної організації цінностей є їх ієрархічна побудова, тобто різні цінності мають різний соціальний ступінь, а одні конкретизуються іншими.

Найвищий рівень у системі цінностей займають ціннісні орієнтації.

Ціннісна орієнтація є найважливішим компонентом структури особистості, включаючи мотивацію, пізнання, емоції, оцінку та інші компоненти. Вони формуються під впливом соціальних факторів, зумовлених системою виховання і навчання, і є проекцією суспільно-духовного життя.

Цінності розглядаються як семантичні універсалії. Особистісний зміст - це елемент динамічної смислової системи, індивідуалізоване відображення дійсності, що виражається як ставлення індивіда до об'єкта, на який спрямовується діяльність. Основою розуміння феномену ціннісного семантичного поля є те, що категорії «цінність», «ціннісна орієнтація» та «смысл» є взаємодоповнюваними, тобто поєднання цих категорій утворює сутність ціннісного семантичного поля особистості.

Зміст смислового поля цінностей особистості значною мірою залежить від ціннісного самовизначення та ступеня ідентичності особистості, розкриває сутність співвідношення цінності та «Я-образу», слугує основою для взаємодія людей і світу.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

2.1. Підходи до дослідження особливостей ціннісної сфери студентів-психологів

Актуальність вивчення ціннісних орієнтацій студентів зумовила появу цілої низки робіт, які присвячені різним аспектам цієї проблеми. У вітчизняних та зарубіжних соціально-етичних, психолого-педагогічних, філософсько-аксіологічних дослідженнях активно вивчаються: різнопланові характеристики структури ціннісних орієнтацій, гендерні особливості основних життєвих цінностей, вікові особливості ціннісних орієнтацій, особливості ціннісної сфери студентської молоді та інші особистісні аспекти.

Існує чимало методик, які використовуються при діагностиці ціннісно-сміслової сфери. Приведемо приклад декількох з них.

1) Методика «ціннісної орієнтації» Рокича. «Ціннісної орієнтації» - це особистісний тест, розроблений Мілтоном Рокичем для вивчення сфери ціннісної мотивації людей. Система ціннісних орієнтацій визначає зміст особистісної орієнтації, становить основу відносин особистості зі світом, з іншими, із самою собою, є основою світогляду і стрижневою рушійною силою життєдіяльності, основою життєвої концепції та «філософії життя». Опитування за цією методикою рекомендовано проводити індивідуально, але можливе і групове тестування.

Респондентам надаються два списки цінностей (по 18 у кожному), вони розміщені в алфавітному порядку на папері або картці. У списку респонденти присвоюють кожному значенню номер рангу, а картки мають бути розставлені в порядку важливості. Остання форма методики дає більш надійні результати. Спочатку представлений набір кінцевих значень, а потім набір інструментальних значень.

2) Тест самоактуалізації за Е. Шостромом, адаптований за Л. Гозманом, М. Крозом, М. Латином. Тестовий опитувальник Е. Шострома призначений для оцінки мотиваційних компонентів ціннісного семантичного домену майбутніх експертів із соціальної сфери і базується на теорії самоактуалізації А. Маслоу.

Конкретні запитання були відібрані з великої вибірки ключових, переважно мотивуючих показників. Тест самоактуалізації складається з 126 пунктів, кожен з яких пропонує на вибір два мотиваційні судження. Респондента просять вибрати те, що більше відповідає його думкам або звичній поведінці. Тест на самоактуалізацію вимірює самоактуалізацію за двома основними шкалами та дванадцятьма додатковими.

Базові шкали – це компетентність і підтримка з часом. Вони незалежні одна від одні і, на відміну від інших, не мають нічого спільного. Дванадцять додаткових шкал утворюють шість парних блоків. Кожен тестовий елемент міститься в одній або кількох додаткових шкалах і, в більшості випадків, в базовій шкалі. Тому до змісту основної шкали були додані додаткові шкали, оскільки вони склалися з однакових елементів анкети. Така структура тесту дозволяє діагностувати велику кількість показників без збільшення об'єму тесту.

3) Морфологічний тест життєвих цінностей МТЖЦ В.Ф. Сопова та Л.В. Карпушина. Він створений з метою діагностики життєвих цінностей особистості. Морфологічний тест життєвої цінності (МЖЦ) визначає мотивацію та ціннісну структуру особистості та використовується для діагностики базової життєвої цінності людини. Ця методика є результатом використання та подальшого вдосконалення методу І. Г. Сеніна.

Визначення цінності: поняття життєвої цінності стосується відносин між суб'єктом і явищем, фактом життя, об'єктом і суб'єктом, а також важливими і життєво-важливими знаннями про це.

Список життєвих цінностей за даною методикою:

1. Саморозвиток, тобто розуміння власних особистісних особливостей,

постійний розвиток власних здібностей та інших особистісних характеристик.

2. Духовне задоволення, тобто керівництво морально-етичними принципами, духовні потреби вищі за матеріальні.

3. Творчість, прагнення реалізувати свій творчий потенціал та змінити навколишню дійсність.

4. Позитивна соціальна взаємодія, тобто побудова нормальних стосунків у всіх сферах соціальної взаємодії, розширення їхніх міжособистісних стосунків та виконання своїх соціальних ролей.

5. Власна репутація. Отримання соціального схвалення за допомогою певних соціальних вимог.

6. Високий матеріальний стан.

7. Досягнення. Визначення та розв'язання певних життєвих завдань як первинних життєвих чинників.

8. Збереження своєї індивідуальності. Власні ідеї, думки, переконання перевершують традиції, захищаючи їх унікальність і незалежність.

Термінальна або життєва цінність реалізується по-різному і в різних сферах життя. Під сферою життя розуміють соціальну сферу, в якій людина здійснює діяльність. Та чи інша сфера життя має різне значення для різних людей.

2.2 Організація та проведення емпіричного дослідження

Дослідження проводилось за допомогою інтернет-ресурсів в листопаді-грудні 2021 року. Вибірку емпіричного дослідження склали досліджувані, всього 35 респондентів, які отримують другу психологічну освіту віком від 22 до 54 років.

Емпіричне дослідження проводилося за допомогою анкетних даних та двох методик: тест сенсожиттєвих орієнтацій Леонтьєва (СЖО) та опитувальник соціальних цінностей Шварца. Статистична обробка даних проводилася за допомогою програм математичної статистики (Jamovi).

Розкриємо сутність методик, які ми використовували в ході дослідження, більш детально.

Тест сенсожиттєвих орієнтацій Леонтьєва (СЖО).

Тест «Сенсожиттєві орієнтації» (СЖО) Д. А. Леонтьєва дозволяє оцінити «джерело» сенсу життя, який може бути знайдений людиною або в майбутньому (мети), або в сьогоденні (процес) або минулому (результат), або у всіх трьох складових життя.

Тест сенсожиттєвих орієнтацій є адаптацією тесту Джеймса Крамба та Леонарда Маголіка «Призначення життя». На основі факторного аналізу технічної версії, адаптованої Д. А. Леонтьєвим вітчизняними дослідниками (Д. А. Леонтьєв, М. О. Калашников, О. Є. Калашников), створено тест СЖО, який включає загальні показники життєсвідомості, а також три специфічні підшкали життєвої орієнтації та сенсу (ціль життя, насичення життям і задоволення від самоактуалізації) і два аспекти точки контролю (локус контролю-Я та локус контролю-життя).

Респонденту пропонується твердження, протилежне його завданням - виберіть одне з двох тверджень, яке є більш вірним, і позначте одне з чисел 1, 2, 3, залежно від вашої впевненості у виборі (0, якщо обидва ваші твердження виглядають однаково вірними). Цей опитувальник містить 20 пар полярних

тверджень щодо якості життя людини. Ці пари тверджень утворюють 5 шкал опитувальника:

1. «Цілі в житті». Характеристика цілеспрямованості особистості, наявність в її житті цілей, за відсутністю яких життя втрачає сенс, спрямованість та перспективу.

2. «Процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя». Визначається задоволеність особистістю своїм сьогоденним життям; сприйняття життя як цікавого, емоційно насиченого і сповненого сенсу.

3. «Результативність життя або задоволеність самореалізацією». Вимірюється відчуття задоволеності та продуктивності тієї частини життя, що була, залишилась позаду.

4. «Локус контролю – Я». Виявляє уявлення людини про себе як сильну особистість, як таку, що здатна будувати власне життя відповідно до своїх цілей і уявлень щодо його сенсу, контролювати перебіг подій власного життя (Я-концепція).

5. «Локус контролю – життя». Встановлюється ступінь впевненості особистості у тому, що вона здатна контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх в життя.

Опитувальник соціальних цінностей Шварца.

Метод діагностики ціннісної орієнтації Шварца дозволяє діагностувати структуру ціннісної орієнтації особистості або групи (за допомогою середніх груп).

Основна особливість цієї методики полягає в тому, що поняття цінності є диференційованим. Тобто цінність не вважається окремим предметом чи явищем. Автор тесту виділяє два типи цінностей:

1) Цінності як абстрактні ідеали. Їх ідентифікують, оцінюючи іменники та прикметники, які описують різні значення.

2) Цінності як керівництво до дії. Ці показники визначаються шляхом оцінки конкретних дій людей.

У деяких емпіричних дослідженнях такий поділ цінностей може бути

важливим і цікавим. Адже на абстрактному рівні часто звертають увагу на одні орієнтири, а на практиці – на інші орієнтири.

У цінностях Шварц вбачає «відомі» потреби, які безпосередньо залежать від культури, середовища та мислення даного суспільства. Опитувальник Шварца заснований на теорії, що всі цінності поділяються на соціальні та особистісні.

2.3 Аналіз та інтерпретація отриманих даних

Аналіз надійності обраних методик

Першою чергою, для проведення аналізу отриманих під час дослідження даних, ми приступили до аналізу надійності шкал обраних методик. Отримані результати представимо у вигляді таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Аналіз надійності для шкал опитувальника сенсожиттєвих орієнтацій
Леонтьєва

Шкала	Омега Макдональда
Цілі в житті	0.533
Процес життя	0.520
Результативність життя / Вдоволеність самореалізацією	0.306
Локус контролю – Я	0.480
Локус контролю – життя	0.357
Загальна шкала смисложиттєвих орієнтацій	0.628

За результатами аналізу надійності було встановлено слабкий рівень надійності для шкал опитувальника сенсожиттєвих орієнтацій Леонтьєва. Найнижчий рівень надійності серед основних шкал має шкала Локус контролю – життя (Омега Макдональда = 0.357), найвищий – Цілі в житті (Омега Макдональда = 0.533). Для інтегральної шкали сенсожиттєвих орієнтацій Омега Макдональда = 0.628.

Аналогічним чином проведемо аналіз щодо методики Шварца. Отримані результати представимо у вигляді таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Аналіз надійності для шкал опитувальника соціальних цінностей Шварца

Шкала	Омега Макдональда
Конформність	0.727
Традиції	0.710
Доброта	0.789
Універсализм	0.795
Самостійність	0.754
Стимуляція	0.764
Гедонізм	0.820
Досягнення	0.830
Влада	0.757
Безпека	0.806

Отже, за шкалами опитувальника соціальних цінностей Шварца було встановлено достатньо гарний рівень надійності. Найнижчу надійність має шкала Традиції (Омега Макдональда = 0.710), найвищу – шкала Досягнення (Омега Макдональда = 0.830).

Для збору первинних даних було використано метод анкетування. Метод анкетування – є методом отримання інформації шляхом письмових відповідей респондентів на систему стандартизованих запитань попередньо підготовлених бланків анкет.

Згідно з правилами етичного кодексу, усі учасники дослідження підписали інформативну згоду, що забезпечує анонімність інформації та безпеку у використанні їх особистих даних.

За результатами анкетування було виявлено, що всі з них жінки, віком 22-35 років (55%) та старші, віком 36-54 (45%). Тобто, частіше, другу психологічну освіту отримують студенти молодшого віку.

Для зручності інтерпретації, переведемо отримані значення щодо віку та сімейного стану досліджуваних у відсоткове співвідношення. Подамо дані у вигляді таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Аналіз віку досліджуваних

Вік респондентів	Результати (%)
22-35	55
36-54	45

Таким чином, у дослідженні прийняли участь респонденти, віком 22-35 років (55%) та віком 36-54 (45%). Тобто, частіше, другу психологічну освіту отримують студенти молодшого віку.

Аналогічним чином проаналізуємо сімейний стан студентів, які отримують другу психологічну освіту. Отримані результати представимо у вигляді таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Аналіз сімейного стану досліджуваних

Сімейний статус	Результати (%)
В шлюбі	61
Не в шлюбі	39

Результати діагностики сімейного стану досліджуваних студентів показав, що більшість з них перебувають в шлюбі (61%), 39% не в шлюбі.

Ми запропонували досліджуваним вказати, яка вони за рахунком дитина в сім'ї. Результати представимо у вигляді таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Порядок народження досліджуваних

№ з/п	Порядок народження	Відсоток (%)
1	Перша дитина	49
2	Єдина	25
3	Друга	19
4	Молодша	7

Психоаналітик Адольф Адлер вважав, що діти відрізняються за характером, залежно від порядку народження. Спираючись на це, спробуємо

проаналізувати, як порядок народження дитини впливає на вибір професії в майбутньому.

Старші діти вважаються «хорошими», вони слухають настанови та діють за правилами. Також за рахунок того, що їм потрібно було постійно дбати про молодших сиблінгів, в них може спостерігатись високе почуття відповідальності. Вони вміють добре вибудовувати комунікацію, тому що в дитинстві їм потрібно було постійно домовлятися як з дорослими (батьками, бабусями та дідусями), так і з молодшими сиблінгами. Саме такі особливості виховання могли вплинути в дорослому житті на вибір професії.

Щодо молодших дітей, Адлер вважав, що їх позиція унікальна, тому що вони не мають інших братів або сестер, з якими їй доводилося б конкурувати. Вони занадто довго і багато перебувають під контролем матері і чекають на такий самий захист і турботи від інших. Головною особливістю цього способу життя стає залежність та егоцентризм. Такі якості протирічать якостям психолога. Але коли ми зробили більш детальний аналіз відповідей респондентів, які є єдиними дітьми, виявилось, що вісім з девяти відповіло, що вони росли в неповній сім'ї. На нашу думку, це могло вплинути на формування зовсім інших якостей, ніж ті, які притаманні єдиним дітям.

Ми порівнювали між собою ці групи за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу. Критерій Уелча був застосований для шкал, котрі виявились нормально розподіленими в групах, а критерій Крускала Волліса – для шкал, що не були розподілені нормально.

Проте за жодною зі шкал опитувальника сенсожиттєвих орієнтацій Леонтьєва не було встановлено відмінностей в зазначених групах.

Аналогічним чином досліджувались відмінності за шкалами опитувальника соціальних цінностей Шварца, проте жодної відмінності в групах, утворених по порядку народження в сім'ї, не було встановлено.

Також досліджуваним було запропоновано вказати, що їх спонукало до здобуття другої вищої освіти та зміни професії. Результати представимо у вигляді таблиці 2.2.

Таблиця 2.6

Причини здобуття другої вищої освіти

№ з/п	Відповідь	Відсоток (%)
1	Працювати психологом було мрією	74
2	Розчарування у вибраній професії	11
3	Професійне вигорання	8
4	Інше	7

Таким чином, можна зробити висновки, що вибір першої освіти міг бути продиктований рішеннями або очікуваннями сім'ї, а вибір другої освіти є виваженим та свідомим.

У анкеті було питання про визначення щодо майбутніх цілей в контексті другої освіти. Результати представимо у вигляді таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Цілі щодо власного професійного майбутнього

№ з/п	Відповідь	Відсоток (%)
1	Визначились, чого хочуть в майбутньому, це стосується спеціальності, яку отримують.	53
2	Вже працюють у сфері, що має відношення до здобутої освіти, і планують продовжувати це надалі	42
3	Ще немає визначеності у виборі	3

Отримані дані свідчать про те, що більшість респондентів визначились щодо свого професійного майбутнього і вже поєднують або планують

поєднати його з отримуваною освітою.

Аналіз результатів дослідження за методикою «Тест сенсожиттєвих орієнтацій Леонтьєва (СЖО)».

Дана методика застосовувалася з метою діагностики сенсожиттєвих орієнтацій студентів, які отримують другу психологічну освіту.

Досліджуваним було запропоновано відповісти на 20 протилежностей, кожна з яких вони мали відмітити балом «3210123». Обробка результатів здійснювалась за допомогою шаблону, у якому представлені зростаюча шкала (1234567) та спадаюча (7654321). Результат отримали за допомогою множення отриманого результату на необхідний бал. Далі підраховували суму балів за кожною шкалою.

Наступним кроком був підрахунок за п'ятьма субшкалами (цілі, процес, результат, Локус-контролю - Я та локус-контролю – життя). Кожна субшкала має свій набір шкал, сума яких становить результат за шкалою. Загальна кількість балів за всіма 20 шкалами і є загальним результатом свідомості життя (СЖ).

У ключі методики представлено середні та стандартні відхилення субшкал та загального показника СЖ, порівнюючи отримані показники з запропонованими табличними даними, можемо інтерпретувати результати дослідження за 5 субшкалами. Отримані результати представимо у вигляді таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

Сенсожиттєві орієнтації досліджуваних

Субшкала	Нормативні показники	Результати (сер.знач.)
Цілі в житті	29,38±6,24	34,6
Процес	28,80±6,14	31,36
Результат	23,30±4,95	21
Локус-контролю «Я»	18,58±4,30	21,3
Локус-контролю «Життя»	28.70±6,10	30,2

Загальний показник осмисленості життя	95,76±16,54	105,1
---------------------------------------	-------------	-------

Інтерпретація результатів здійснюється на основі 5 базових субшкал.

Таким чином, порівнявши отримані результати з нормативними показниками та інтерпретуючи результати дослідження студентів, які знаходяться в процесі отримання другої психологічної освіти, можна сказати, що результати за всіма шкалами знаходяться в межах норми.

Щодо субшкали «Цілі в житті», то вона характеризує студентів як цілеспрямованих особистостей, в житті яких наявні чіткі цілі, за відсутністю яких життя втрачає сенс, спрямованість та перспективу.

«Процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя». За допомогою цієї шкали ми маємо можливість оцінити задоволеність особистістю своїм сьогоденним життям. У цілому, студенти сприймають життя як цікаве, насичене емоціями і сповнене сенсом.

«Результативність життя або задоволеність самореалізацією». Студенти задоволені своєю продуктивністю в минулому.

«Локус контролю – Я». Студенти здатні будувати власне життя у відповідності до своїх цілей і уявлень щодо їхнього сенсу, контролювати перебіг подій власного життя.

«Локус контролю – життя». Студенти впевнені, що контроль над власним життям належить їм, вони можуть вільно приймати рішення і реалізувати їх.

Життя можна вважати осмисленим, коли в ньому присутні цілі та задоволення від їх досягнення. А також впевненість у власній спроможності ставити перед собою цілі, вибирати завдання їх досягнення та отримувати результати. Важливим є чітке співвідношення цілей – з майбутнім, емоційної насиченості – з теперішнім, а задоволення від досягнутих результатів – з минулим.

Загальний показник осмисленості життям також є в межах норми, що свідчить про свідомість, осмисленість зробленого вибору в професійному та

особистісному контексті. Студенти, які отримують другу психологічну освіту, свідомо зробили свій вибір та знають чого саме вони хочуть, ставлять перед собою цілі та досягають їх.

Аналіз результатів дослідження за опитувальником соціальних цінностей Шварца.

Дану методику ми застосовували з метою дослідження вимірювання значущості десяти типів цінностей. Опитувальник складається з двох частин, у даному дослідженні в цілях його оптимізації ми використовували тільки першу частину опитувальника. Перша частина опитувальника («Огляд цінностей») надає можливість дослідити нормативні ідеали, цінності особистості на рівні переконань, а також структуру цінностей. Отримані результати представимо у вигляді таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

Рангові значення типів цінностей на рівні нормативних ідеалів

Ранг	Тип цінностей	Огляд цінностей (рівень нормативних ідеалів) (сер.знач)
1.	Самостійність	5,41
2.	Гедонізм	5,02
3.	Доброта	4,93
4.	Досягнення	4,91
5.	Безпека	4,79
6.	Універсалізм	4,47
7.	Стимуляція	4,39
8.	Конформність	3,67
9.	Влада	3,47
10.	Традиції	2,9

Для студентам, які отримують другу психологічну освіту, найбільш пріоритетними виявилися такі життєві ідеали, як: самостійність, гедонізм, доброта та досягнення (оскільки різниця з цінністю “Досягнення” всього в 0,02, ми вирішили внести її до першого рангу). Цінність самостійності є складовою, елементом функціональної системи, що забезпечує реалізацію

самостійної поведінки. Визначальна мета цієї цінності полягає в незалежності мислення і вибору дій, творчості, дослідницької діяльності.

Гедонізм знаходиться на другому місці, його мотиваційна мета визначається як задоволення або чуттєве задоволення (задоволення, насолода життям).

На третьому місці для студентів, які отримують другу психологічну освіту, знаходиться доброта. Мотиваційна мета цієї цінності полягає в збереженні благополуччя людей, з якими індивід перебуває в особистих контактах (корисність, лояльність, поблажливість, чесність, відповідальність, дружба, зріле кохання). Також для студентів є важливим досягнення особистого успіху через демонстрацію компетентності.

Середню значущість для респондентів мають такі цінності, як: безпека, універсалізм та стимуляція. Мотиваційною метою цих цінностей є гармонія, стабільність суспільства, взаємин, самої людини, розуміння, терпимість, захист благополуччя всіх людей та природи, потреба в новизні, глибоких переживаннях.

До рангу низької значущості належать цінності: конформність, влада та традиції. Це свідчить про те, що в системі цінностей на рівні нормативних ідеалів не є важливою поведінка, яка відповідала б соціальним очікуванням, та підкреслювала б досягнення або збереження домінантної позиції всередині найбільш загальної соціальної системи.

Отже, найбільш і найменш значущі нормативні цінності студентів мають діаметрально протилежну спрямованість. Найбільш важливими цінностями є ті, що мають спрямування на відкритість змінам, а найменш значущі пов'язані зі спрямованістю на консерватизм.

Порівняння ціннісно-сміслових орієнтацій в групах, утворених за результатами збору анкетних даних

Оскільки основна мета нашої роботи – дослідити особливості ціннісно-сміслові сфери студентів, в подальшому ми порівнювали між

собою групи, утворені в залежності від відповідей на анкетні питання, за сенсожиттєвими орієнтаціями та соціальними цінностями.

За шкалами, де було встановлено нормальність розподілів в групах, встановлено також і рівність дисперсій, тому було використано t-критерій Стьюдента. За шкалами, де не було встановлено нормальності розподілу, використано U критерій Манна-Уїтні.

Першою чергою, ми порівняли між собою жінок, що мають різний сімейний статус. За опитувальником сенсожиттєвих орієнтацій Леонтєва не було встановлено відмінності між тими, хто заміжні (20 осіб) та хто не заміжні (15 осіб), за жодною зі шкал. Дані представимо у вигляді таблиці 2.8.

Таблиця 2.8.

Перевірка гіпотез про середні між групами, утвореними за сімейним статусом, за шкалами опитувальника сенсожиттєвих орієнтацій Леонтєва

	Критерій	Статистика	Ступені свободи	p-рівень	Альтернативна гіпотеза
Цілі в житті	U критерій Манна-Уїтні	129		0.711	заміжні \neq незаміжні
Процес життя	t-критерій Стьюдента	0.7685	32.0	0.448	заміжні \neq незаміжні
Результативність життя / Вдоволеність самореалізацією	t-критерій Стьюдента	-0.0126	32.0	0.990	заміжні \neq незаміжні
Локус контролю - Я	U критерій Манна-Уїтні	138		0.944	заміжні \neq незаміжні
Локус контролю - життя	t-критерій Стьюдента	0.9957	32.0	0.327	заміжні \neq незаміжні
Загальна шкала смисложиттєвих орієнтацій	t-критерій Стьюдента	0.6623	32.0	0.513	заміжні \neq незаміжні

За опитувальником соціальних цінностей Шварца було встановлено відмінності між тими, хто заміжні та хто не заміжні за шкалами:

- Самостійність (t-критерій Стьюдента = -3.336, $p = 0.002$)
- Стимуляція (t-критерій Стьюдента = -2.105, $p = 0.043$)
- Влада (t-критерій Стьюдента = -2.543, $p = 0.016$) (див. таблицю 2.9)

Таблиця 2.9.

Перевірка гіпотез про середні між групами, утвореними за сімейним статусом, за шкалами опитувальника соціальних цінностей Шварца

	Критерій	Статистика	Ступені свободи	р-рівень	Альтернативна гіпотеза
Конформність	t-критерій Стьюдента	-0.517	32.0	0.609	заміжні \neq незаміжні
Традиції	U критерій Манна-Уїтні	103.0		0.200	заміжні \neq незаміжні
Доброта	t-критерій Стьюдента	-0.930	32.0	0.359	заміжні \neq незаміжні
Універсализм	t-критерій Стьюдента	-1.118	32.0	0.272	заміжні \neq незаміжні
Самостійність	t-критерій Стьюдента	-3.336	32.0	0.002	заміжні \neq незаміжні
Стимуляція	t-критерій Стьюдента	-2.105	32.0	0.043	заміжні \neq незаміжні
Гедонізм	U критерій Манна-Уїтні	93.0		0.100	заміжні \neq незаміжні
Досягнення	t-критерій Стьюдента	-1.634	32.0	0.112	заміжні \neq незаміжні
Влада	t-критерій Стьюдента	-2.543	32.0	0.016	заміжні \neq незаміжні
Безпека	t-критерій Стьюдента	-1.498	32.0	0.144	заміжні \neq незаміжні

З огляду на описові статистики, що відображено на рис. 2.1, 2.2 та 2.3 , можна відзначити, що незаміжні жінки мають вищі рівні за шкалами Самостійність, Стимуляція та Влада. Інших відмінностей між групами заміжних та незаміжніх жінок не встановлено.

Рис. 2.1.

Гістограми за шкалою Самостійність в групах заміжних та незаміжніх

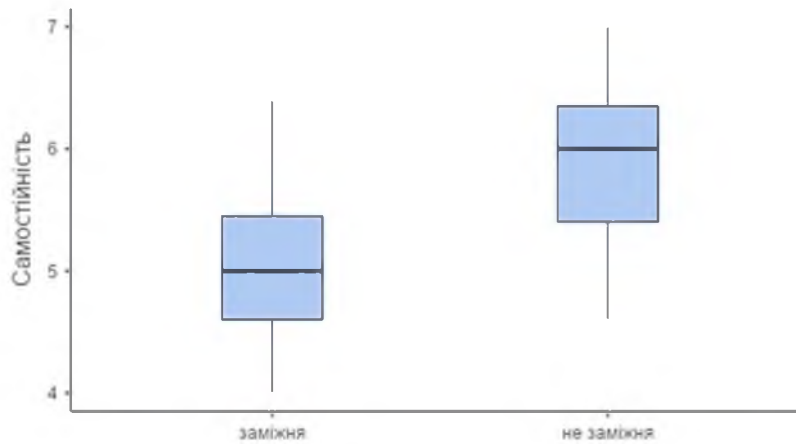
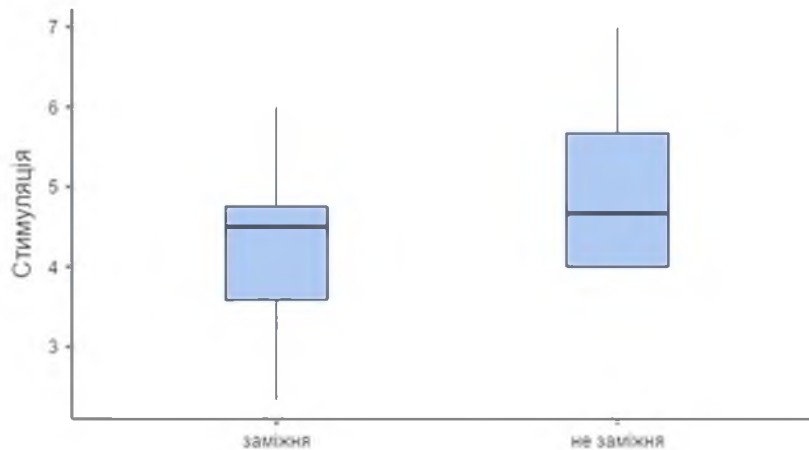

Рис. 2.2.

Гістограми за шкалою Стимуляція в групах заміжніх та незаміжніх

Окрім питань, пов'язаних з сім'єю, анкета містила також питання стосовно робочої сфери. Відповідаючи на питання про режим роботи, вибірка розділилась на три групи: ті, хто працює на себе (16 осіб), хто працює за наймом (10 осіб) та хто не працює (8 осіб).

За шкалами опитувальника сенсожиттєвих орієнтацій Леонтьєва відмінностей не було встановлено. А за шкалами опитувальника соціальних цінностей Шварца було встановлено одну відмінність: за шкалою Універсалізм ($\chi^2 = 6.682$, $p = 0.035$).

При попарному порівнянні вказаних груп було встановлено, що групи «працюють на себе» та «працюють за наймом» розрізняються найбільше, а після цього розрізняються групи «не працюють» та «працюють за наймом».

Таблиця 2.10.

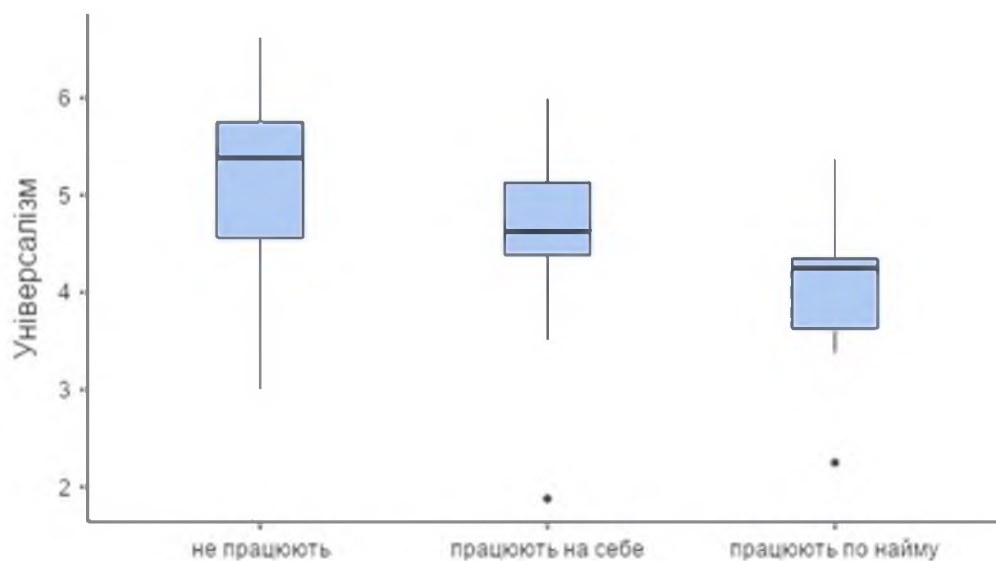
Попарне порівняння груп, утворених за типом роботи, за шкалою
Універсалізм

		W	p
не працюють	працюють на себе	-1.91	0.367
не працюють	працюють за наймом	-2.84	0.110
працюють на себе	працюють за наймом	-3.00	0.086

Враховуючи знак статистики W, а також коробкові діаграми, що зображено на рис. 2.1. можемо сказати, що ті, хто працюють за наймом, мають нижчий рівень цінності універсалізму ніж ті, хто працюють на себе, а також ті, хто не працюють. Зазначимо, що мотиваційна мета цього типу цінностей - розуміння, терпимість, захист благополуччя всіх людей і природи.

Рис. 2.3.

Коробкові діаграми за шкалою Універсалізм в групах, утвореними за типом роботи

Кореляційні зв'язки ціннісно-сміслових орієнтацій з результатами збору анкетних даних

За допомогою кореляційного аналізу ми дослідили кореляції віку з сенсожиттєвими орієнтаціями та цінностями. Проте кореляційних зв'язків

віку зі шкалами опитувальника сенсожиттєвих орієнтацій Леонтєва встановлено не було.

Але було встановлено, що вік негативно корелює з трьома шкалами опитувальника соціальних цінностей Шварца: самостійність, стимуляція та досягнення. Тобто чим старша людина, тим нижчий пріоритет цих цінностей вона має.

Таблиця 2.11.

Кореляційні зв'язки віку з опитувальником соціальних цінностей Шварца

		Вік
Конформність	коэф. Пірсона	-0.047
	p	0.790
Традиції	коэф. Спірмена	-0.016
	p	0.929
Доброта	коэф. Пірсона	-0.316
	p	0.068
Універсалізм	коэф. Пірсона	-0.194
	p	0.273
Самостійність	коэф. Пірсона	-0.393 *
	p	0.022
Стимуляція	коэф. Пірсона	-0.435 *
	p	0.010
Гедонізм	коэф. Спірмена	-0.291
	p	0.095
Досягнення	коэф. Пірсона	-0.404 *
	p	0.018
Влада	коэф. Пірсона	-0.227
	p	0.197
Безпека	коэф. Пірсона	-0.158
	p	0.372

Висновки до розділу 2

Існує чимало методик, які використовуються при діагностиці ціннісно-смиислової сфери. У ході дослідження для виявлення особливостей ціннісно-смиислової сфери студентів-психологів, що знаходяться в процесі отримання другої освіти, нами було використано такі методики, як: тест сенсожиттєвих орієнтацій Леонтєва (СЖО) та опитувальник соціальних цінностей Шварца. У дослідженні взяло участь 35 респондентів.

За результатами методики сенсожиттєвих орієнтацій Леонтєва найважливішими сенсожиттєвими орієнтаціями респондентів є: “Цілі в житті”, “Процес” та “Локус контролю - життя”. Це свідчать про цілеспрямованість студентів, віру у свої плани і їхнє здійснення, наявність осмислених життєвих перспектив і наповненості змісту сьогодення студентів, а також спроможність свідомо контролювати процес власного особистісного становлення й діяльності, вільно приймати рішення і втілювати їх в життя.

За результатами методики Шварца в ієрархічній структурі цінностей респондентів на рівні нормативних ідеалів найбільш пріоритетними виявилися такі життєві ідеали, як: самостійність, гедонізм, доброта та досягнення. Середню значущість для респондентів мають такі цінності, як: безпека, універсалізм та стимуляція. До рангу низької значущості цінності належать: конформність, влада та традиції.

Отже, найважливішими цінностями є ті, що мають спрямування на відкритість змінам, а найменш значущі пов'язані зі спрямованістю на консерватизм.

74% респондентів відповіло, що робота психологом була їхньою мрією, з цього можна зробити висновки, що вибір першої освіти міг бути продиктований рішеннями або очікуваннями сім'ї, а вибір другої освіти є виваженим та свідомим.

Також було виявлено, що незаміжні жінки мають вищі рівні за такими шкалами цінностей, як Самостійність, Стимуляція та Влада. А ті, хто

працюють за наймом, мають нижчий рівень цінності Універсалізму ніж ті, хто працюють на себе, а також ті, хто не працюють. Але було встановлено, що вік негативно корелює з трьома шкалами опитувальника соціальних цінностей Шварца: самостійність, стимуляція та досягнення. Тобто чим старша людина, тим нижчий пріоритет цих цінностей вона має.

РОЗДІЛ 3. РОБОТА ПСИХОЛОГА З ОСОБЛИВОСТЯМИ ЦІННІСНОЇ СФЕРИ КЛІЄНТА

3.1 Підходи до психологічного консультування з особливостей ціннісної сфери

Ціннісні орієнтації слугують своєрідним критерієм, фільтром у визначенні ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей, системи установок, відстоювання принципів і переконань. Наразі постає нагальна необхідність формування нових ціннісних орієнтацій, нових ціннісних ідеалів, ціннісного світогляду людини, яка житиме і працюватиме у ХХІ столітті в Україні – незалежній європейській державі. Безумовно, ціннісні орієнтації поєднуюватимуть творчість, оригінальні ідеї з народними традиціями і культурою.

Психологічне консультування з особливостей ціннісної сфери, на нашу думку, можна проводити в рамках багатьох підходів. Ми наведемо найчастіше використовувані.

Когнітивно-поведінковий підхід. Серед переваг застосування когнітивно-поведінкової терапії як сучасного наукового напрямку консультування є зосередження на проблемі «тут і тепер», визначеність в часі (наприклад, 10-15 сесій для лікування легкої депресії), терапевтичний альянс з клієнтом, заснований на довірі та співпраці.

Широка доказова база дієвості та ефективності, перевірена у клінічних дослідженнях та у звичайній психотерапевтичній практиці (Меріл, Толберт, Вейд), Вестбрук, Кірк, а також рекомендації щодо застосування КПТ від Національного інституту охорони здоров'я та клінічної майстерності (Великобританія) переконують в необхідності застосування цієї техніки для вирішення життєвих завдань.

Психоаналітичний підхід. У рамках цього підходу основним є те, щоб цінності, які є важливими для особистості, але знаходяться у підсвідомості, стали свідомими.

Основні технічні засоби психоаналізу:

- 1) асоціативний метод - аналіз вільних асоціацій;
- 2) аналіз і тлумачення снів і сновидінь (метод аналізу снів; сновидіння: тлумачення);
- 3) аналіз і тлумачення різних помилкових і ненавмисних (випадкових) симптоматичних дій в повсякденному житті (метод аналізу помилок).

У загальному вигляді, в психоаналітичній психотерапії акцент має ставитися на самопізнання і здатність постійно поглиблювати розуміння свого внутрішнього психічного буття.

В основі психоаналітичного підходу лежать уявлення про те, що невласлива поведінка людини є причиною неадекватної інтерпретації нею своїх відчуттів та потреб. Виходячи з такого розуміння людської поведінки, основною метою терапії виступає допомога особистості в розумінні і усвідомленні нею причин її поганої адаптації до реальності і надання їй допомоги в можливості пристосування до неї.

Також ефективним підходом, на нашу думку, є метод арт-терапії. Арт-терапія - інноваційний метод, що сприяє творчому розкриттю здібностей та сутнісного потенціалу людини, мобілізації внутрішніх механізмів саморегуляції й зцілення.

Психологи вважають, що ключ до розуміння зцілювальних можливостей мистецтва полягає в реалізації творчого потенціалу людини. Методи арт-терапії близькі до запитів і ментальності слов'ян, для яких характерна орієнтація на емоційне переживання, а не на раціональне вирішення внутрішньособистісних конфліктів.

У результаті арт-терапевтичної роботи створюються додаткові можливості для внутрішньоособистісної комунікації, перехід на глибші рівні взаємодії з проявом внутрішніх (у тому числі неусвідомлюваних) механізмів

організації поведінки, відбувається звільнення від впроваджених домінуючою культурою й ідеологією патернів поведінки й освоєння тих ролей, які найбільше відповідають глибинній природі, потребам і напрямам розвитку людини.

Наративна психотерапія. Це напрям, який спрямований на те, щоб допомогти клієнтам оприділити та усвідомити свої цінності та навички, пов'язані з ними. Саме визначення своїх цінностей дає людині розуміння своєї здатності жити відповідно до них, щоб мати змогу ефективно протистояти поточним та майбутнім проблемам та вирішувати їх. За допомогою цього підходу психолог допомагає клієнту скласти нову історію про себе та своє життя, опираючись на дослідження своїх цінностей.

Наративний підхід сфокусований на взаємозв'язку знань та поглядів людини щодо себе, і, з одного боку, про змогу чинити вплив на власне життя, авторську позицію по відношенню до своєї історії, та соціокультурних факторів — з іншого боку.

На думку авторів наративного підходу, багато проблем, з якими зіштовхуються люди у повсякденному житті, пов'язані із поширеною практикою постійного порівняння себе та інших з нормами та еталонними образами успішного життя, котрі прийняті у різних соціальних групах. Психологи, що працюють у цьому підході роблять видимим вплив на людей цих еталонних образів, через які люди змушені почувати себе неадекватними, нереалізованими, нікчемними, і допомагають людям віднаходити свої власні нормативні еталони та створювати на їхній основі свою історію.

3.2. Програма психологічної інтервенції з особливостей ціннісної сфери клієнта

На нашу думку, найбільш ефективним у роботі з ціннісною сферою клієнта є нарративний підхід. Оскільки це напрям, в якому основна робота з клієнтом спрямований на те, щоб допомогти йому виявити та усвідомити свої цінності, смисли, навички та цілі. Вона передбачає створення умов, в яких клієнт зміг сам обирати та приписувати смисли своєму досвіду, викристалізовувати та відділяти власні цілі від тих, що нав'язані соціокультурним середовищем, та ставати “автором свого життя”.

У цьому підході:

- 1) люди розглядаються як експерти власного життя;
- 2) професійна позиція психолога у цьому напрямі ґрунтується на повазі та інтересі до будь-яких життєвих історій клієнта;
- 3) вважається, що проблеми відділені від клієнта, а клієнт достатньо компетентним та володіє вміннями і навичками, котрі можуть допомогти йому змінити відносини з проблемою на більш задовільні;
- 4) одним з важливих принципів також є щира цікавість психолога у задаванні питань клієнту щодо його історії, на які він не знає відповідей, а, отже, готовий до будь-яких з них;
- 5) для терапевтичної бесіди не існує чітко окреслених рамок та правильних відповідей, адже саме клієнт відіграє найважливішу роль у визначенні шляху терапевтичної бесіди.

Розроблена програма інтервенції складається з п'яти зустрічей, кожна з яких включає в себе низку запитань, які спрямовані на виявлення та усвідомлення своїх власних цінностей у професійній діяльності.

Мета програми: виявити та усвідомити клієнту власні цінностей та віднайти шляхи їх реалізації у професійній діяльності.

Кількість зустрічей: 5.

Тривалість зустрічі: 50 хвилин.

Зустріч № 1. Введення.

Міні-лекція. Наративна терапія та мої цінності.

Бесіда «Нормативна» професійна діяльність»

Мета: усвідомлення власних цінностей та норм у професійній діяльності.

Вікові обмеження: 21 +

Тривалість виконання: 50 хв (тривалість орієнтовна, з деякими клієнтами переліку цих питань може бути достатньо для двох зустрічей).

Форма роботи: індивідуальна.

Інструкція: за допомогою питань ви зможете дослідити свої цінності щодо “нормативної”, чи “нормальної” професійної реалізації. Та зможете використовувати ці знання і розуміння для того, аби створити нову, індивідуальну норму – ту, яка не створюватиме дискомфорт у самовідчутті та самоідентифікації та допоможе опиратися на власні цінності та смисли.

Перелік орієнтовних питань:

1. Які уявлення, історії, розповіді про професійну діяльність вплинули на вас та ваш особистісний розвиток, становлення?
2. Якщо зібрати ці історії, наративи разом – вони всі приблизно про одне, чи вони різні? Вони відповідають одна одній чи суперечать?
3. Яке уявлення про професійну діяльність взагалі і про професійну норму можна із них скласти? Як ви ставитеся до цієї думки? Чи є в них настанова на “правильний” професіоналізм?
4. Як вам здається, чи існує в нашому суспільстві уявлення про норму у професійній діяльності? Як потрібно організовувати своє життя, поводитися, виглядати, діяти, щоб бути “правильним професіоналом своєї справи”?
5. Чи погоджуєтесь ви з цими нормативними установками? А з чим у них не згодні? Чому? Який погляд на професійну реалізацію у них пропонується? Як вам цей погляд?
6. Хто, як вам здається, є добровільним “наглядачем” за нормами та правильністю у професійній діяльності - які люди, групи, спільноти? Де ми

можемо зіткнутися з міркуваннями про те, чи відповідаємо ми чи не відповідають нормі? Яку реакцію це спричинить? Кому ці ідеї заважають? А кому вони вигідні?

7. Як взагалі ідеї про сьогоднішню “норму” у професійній діяльності впливають на ваше життя? Якою ви почуваетесь, співставляючись із цими нормами? Що ці нормативні ідеї наказують людям - як поводитися, що говорити, що не говорити, що робити, що не робити? Як ви з цим справляєтесь? Чи є щось у вас, що ви приховуєте, тому що нормативні ідеї наказують не робити так / не мати цього / не бути таким? Як ви з цим справляєтесь? Як це вам взагалі?

8. Які обмеження мають ці правила? Якби цих обмежень не було, якби ви не були обмежені ними, щоб у вашому житті та у вас було б інакше?

9. Чи є люди / спільноти / місця, де ці ідеї та ці уявлення не є домінуючими? Які є альтернативні погляди? Що стає можливим для людей завдяки тому, що там щось інакше? На які життєві принципи вони спираються? Чому це важливо для них? А вам? Чи близькі вам ці цінності, принципи життя?

10. Якби ви мали можливість змінити ідеї “нормальної”, “нормативної” професійної діяльності, то що б ви змінили? Як би звучала головна ідея? Що важливо відобразити у ній? Які можливості ця ідея відкриває вам та іншим? Хто б підтримав розвиток цієї ідеї?

11. Якби ми зараз почали намічати кроки до вашої індивідуальної нормативної реалізації у професії, то що б це були за кроки? Що можна робити, щоб зберігати цей напрямок руху?

Рекомендації: рекомендуємо не проводити цю бесіду за папірцем чи завчаючи запитання напам'ять. Це, швидше, направи для того, про що запитувати клієнта в той чи інший момент для запуску його внутрішньої роботи. Але має сенс добре уявляти структуру цієї бесіди, щоб пам'ятати цілі спільної дослідницької роботи з клієнтом. Щоб це пропрацювати та запам'ятати, найкраще попередньо взяти аркуші паперу, покласти їх у доступне місце та поступово відповідаєте на ці питання про себе.

*Зустріч № 2**Бесіда «Карта визначення позиції (екстерналізація ініціативи)»*

Мета: життєвих цінностей, стратегій та сценарію,

Вікові обмеження: 21 +

Тривалість виконання: 50 хв.

Форма роботи: індивідуальна.

Орієнтовний перелік запитань для рефлексивної бесіди:

1. Згадайте якусь подію сьогоднішнього дня (або зовсім недавнього минулого), яка стосується вашої діяльності і викликає у вас почуття гордості, насолоди, радості. Опишіть її. Що ви робили, за яких умов, що вам вдалося?
2. Якими були ваші наміри при цьому? Грубо кажучи, навіщо ви це робили? Чого хотіли досягти, що хотіли отримати в результаті?
3. Що в цьому було найважливішим для вас? З якими вашими цінностями це пов'язано?
4. Як би виглядало (і відчувалося) ваше життя, якби ці цінності були в ньому максимально реалізовані? Інакше кажучи про що ви мрієте у зв'язку з ними?
5. Що ці мрії говорять вам про те, як, на вашу думку, повинен бути влаштований світ і як було б добре в ньому поводитися людям?
6. Чого ви прагнете дотримуватися у вчинках, щоб принципи, про які ви говорили щойно, могли б реалізуватися?
7. Якби вам вдалося пам'ятати про це, як ці дані обіцянки могли б реалізуватися у вчинках у найближчому майбутньому?
8. Що ви можете зробити, щоб пам'ятати про ці дані собі обіцянки?

*Зустріч № 3.**Бесіда «Нереалізовані цінності»*

Мета: усвідомлення цінностей, котрі не були реалізовані через певні події минулого, та пошук способів їх реалізації у майбутньому.

Вікові обмеження: 21 +

Тривалість виконання: 50 хв.

Форма роботи: індивідуальна.

Інструкція:

Назвіть подію або обставини, пов'язані з вашою професійною діяльністю, на яку ви очікували, але вона не сталася або сталася не так, як ви очікували.

Перелік орієнтовних питань:

1. Якої своєї мрії ви не реалізували через це? Які ваші цінності, бажання, не були задіяні?
2. Чи можна зараз сказати, що ця мрія пішла безповоротно, чи це щось, що затримується, відстроковується на інший час?
3. Що ви могли б зробити, щоб відпустити стару мрію?

Варіанти:

1. Опишіть історію, в якій ви не реалізуєте своє бажання, ціль, але, проте, у цієї історії позитивний фінал.
2. Опишіть кроки по дорозі відходу від цієї мрії, цього переходу.
3. Опишіть історію події, що не відбулась, в якій:
 - перерахуйте свої мрії, надії, думки, почуття, пов'язані з цим переходом - все, що спаде на думку;
 - опишіть, як те, що не сталося, пов'язане з вашим сьогоденним життям, як воно впливає на ваше майбутнє.
4. Якби ви писали лист події, що не відбулась, в якому б ви зверталися до неї, дякували їй, що б ви розповіли про свої почуття, про її вплив на ваше життя, почуття, з якими ви її відпускаєте, як ви будете використовувати цей досвід у подальшому житті?
5. Напишіть розповідь про ваше життя через рік після того, як ви відпустили (завершили очікування). Як змінилося ваше життя?

Рекомендації: деякі з питань можна давати як завдання для домашньої роботи між консультаціями.

Зустріч № 4.

Бесіда «Завершення попереднього етапу у професії»

Мета: завершення попереднього професійного етапу, усвідомлення цінностей, навичок, знань, які відходять з цим етапом, а які залишаються.

Вікові обмеження: 21 +

Тривалість виконання: 50-100 хв (одна-дві консультації).

Форма роботи: індивідуальна.

Перелік орієнтовних питань:

1. Подумайте про те, що вам потрібно відпустити, коли настане час. Перерахуйте все, що має закінчитися - ваша роль, якийсь ваш образ Я, самооцінка, ситуація, погляд на, цінність, відносини, аспект відносин, статус, вік, знання, щось ще. Складіть (проговоріть) список швидко, у режимі вільних асоціацій, без аналізу.

2. Якщо у вас є “відлуння переходу” - напишіть, яке саме. Відлуння переходу - це відголоски минулого, що залишилися у вас після переходу в наступний професійний етап. Це щось незавершене, що “хвостиком” переповзло у ваше сьогодення.

Щодо пунктів 1 і 2. Що важливе відходить разом із закінченням цього особисто для вас?

Які завершення викликають у вас найбільше занепокоєння та тривогу? Коли ви складаєте список цих завершень, чи знижується напруга?

3. Складіть список того, що ви забираєте з собою – цінності, відносини, навички, щось матеріальне, ресурси. Дивлячись на цей список, чи бачите ви в ньому якісь несподіванки та відкриття?

4. Напишіть листа самому собі про закінчення минулого професійного етапу. Опишіть, що ви хочете залишити там, а що взяти з собою. Подякуйте тому, що залишається. Додайте до цього списку ще щось, неквапливо, впродовж кількох днів.

5. Використовуючи 10-хвилинну практику листа по Пеннебейкеру (просто 10 хвилин поспіль пишете на тему, не відриваючись), напишіть про своє завершення. Що це за завершення? Чим я пишаюся у моєму завершенні? Що я готовий відпустити зараз? Як це завершення допоможе мені далі – у моєму

переході на наступний етап? Що я візьму з собою? Що позитивного привнесе до мого життя це завершення? Прочитайте написане. Що здивувало вас у цьому тексті?

Рекомендації: ця бесіда використовується за потреби, виходячи з індивідуальної історії клієнта. Деякі з питань можна давати як завдання для домашньої роботи між консультаціями.

Зустріч № 5.

Бесіда «Новий професійний етап»

Мета: усвідомлення змін та кроків, які очікують у новій професії.

Вікові обмеження: 21 +

Тривалість виконання: 50.

Форма роботи: індивідуальна.

Перелік орієнтовних питань:

1. Що змінюється? Просто перерахуйте все, що змінюється, не ранжуючи за важливістю або інтенсивністю змін. Назви змін мають бути точними, лаконічними та чіткими.
2. На кому ще позначаться ваші зміни?
3. Коли ця зміна станеться?
4. Як довго відбудуватиметься процес змін?
5. Які кроки передбачається зробити для керування цими змінами?
6. Які ресурси потрібні для того, щоб впоратися з цим переходом?
7. Як виглядає найкращий передбачуваний результат?
8. Що мені належить вивчити та освоїти?
9. Які контакти, нові люди, нові групи та спільноти будуть мені цікаві та корисні?
10. Чи залишиться чи звільниться в мене час для неробочого, особистого?
11. Що дасть мені підвищена завантаженість?

Три письмові практики для домашнього завдання:

1. Напишіть листа собі, вітаючи себе з новим переходом і новим життєвим етапом.

2. Напишіть “Список моїх цілей на найближчий рік” та тримайте його під рукою.
3. Напишіть про себе та роботу через рік. Ніби рік уже минув. Опишіть, чого ви досягли у кар'єрі/роботі. Чого ви вчитеся? Що вас найбільше цікавить? Що для вас виявилось найнесподіванішим?

Рекомендації: ця бесіда використовується за потреби, виходячи з індивідуальної історії клієнта.

Висновки до розділу 3

У рамках даного розділу було описано відомі підходи щодо психокорекції ціннісної сфери клієнтів та виділено когнітивний підхід, психоаналітичний, арт-терапевтичний та наративний.

У рамках наративного підходу було розроблено програму інтервенції щодо роботи з ціннісною сферою клієнтів. Для розробки програми ми обрали саме наративний підхід, тому що робота в цьому підході спрямована на виявлення та усвідомлення клієнтом своїх цінностей, сенсів, життєвих орієнтирів та навичок, що належать саме йому. Адже завдяки визначенню своїх цінностей, людина отримує можливість будувати своє життя відповідно до них, роблячи його більш осмисленим та наповненим. За допомогою цього підходу психолог допомагає клієнту скласти нову історію про себе та своє життя, опираючись на дослідження своїх цінностей.

У результаті наративної роботи можуть утворюватися додаткові можливості для внутрішньої особистісної комунікації, перехід на глибші рівні взаємодії з проявом внутрішніх усвідомлюваних та неусвідомлюваних механізмів організації поведінки, відбувається звільнення від впроваджених домінуючою культурою шаблонів поведінки й освоєння тих ролей, які найбільше відповідають глибинній природі, потребам і напрямкам розвитку особистості.

ВИСНОВКИ

У ході роботи була досягнута мета дослідження роботи, яка полягає у дослідженні особливостей ціннісно-сміслової сфери студентів, що отримують другу психологічну освіту. Та виконано всі поставлені завдання, а саме:

1. Проаналізовано наукову літературу з теми ціннісно-сміслової сфери особистості. Теоретичний аналіз показує, що формування ціннісного смислового поля значною мірою залежить від багатства внутрішнього світу особистості, широти інтересів, духовних потреб і цінностей, різноманітності ідеалів. Наявність цих компонентів свідчить про певну соціальну та духовну зрілість особистості. Основу побудови ціннісного смислового поля складають особистісна система цінностей, ціннісна орієнтація та особистісне значення. Вони є вищими за своєю спрямованістю глибинними психологічними утвореннями і виконують власне смислотворчі функції.

Враховуючи різноманітність теоретичних точок зору вчених, що досліджували тему цінностей особистості, можна зробити висновки, що поняття «ціннісно-сміслової сфери» є складним багаторівневим комплексом. Котрий зазвичай визначається як комплекс якостей особистості, що проявляються у ціннісному відношенні до різноманітних видів діяльності, та ґрунтується на отриманому досвіді, інтегрованих загальноприйнятих цінностях, отриманих професійних знаннях, уміннях та навичках.

Аналіз особистих компетенцій психологів показує, що професійні цінності та цілі виходять за межі професіоналізму і включають більше, ніж просто етику. Самосвідомість професіонала починається з роздумів над проблемами своєї діяльності, що є рушійною силою отримання нових знань, які допомагають вирішувати проблеми особистісного зростання.

2. Організовано та проведено емпіричне дослідження, вибірку якого склало 35 респондентів, які отримують другу психологічну освіту віком від

22 до 54 років, всі з них жінки. Дослідження проводилося за допомогою анкетних даних та двох методик: тест сенсожиттєвих орієнтацій Леонтьєва (СЖО) та опитувальник соціальних цінностей Шварца. Статистична обробка даних була проведена за допомогою програми математичної статистики Jamovi.

3. Проаналізовано та проінтерпретовано отримані дані. За результатами методики сенсожиттєвих орієнтацій Леонтьєва можна зробити висновки, що найважливішими сенсожиттєвими орієнтаціями студентів, котрі отримують другу психологічну освіту є: “Цілі в житті”, “Процес” та “Локус контролю - життя”. Це свідчать про цілеспрямованість студентів, віру у свої цілі та їх майбутню реалізацію, наявність осмислених життєвих перспектив, а також спроможність свідомо контролювати процес власного особистісного становлення й діяльності.

За результатами методики Шварца в ієрархічній структурі цінностей студентів на рівні нормативних ідеалів найбільш пріоритетними виявилися такі життєві ідеали, як: самостійність, гедонізм, доброта та досягнення. Таким чином, можна зробити висновки, що найважливішими цінностями для студентів, що отримують другу психологічну освіту є ті, що спрямовані на відкритість змінам, а найменш значущими ті, що належать до консервативних.

74% респондентів відповіло, що працювати психологом було їх мрією, що може свідчити про те, що вибір першої освіти міг бути продиктований рішеннями або очікуваннями сім'ї, а вибір другої освіти є виваженим та свідомим. Єдині відмінності між групами заміжніх та незаміжніх студенток було виявлено за шкалами опитувальника соціальних цінностей Шварца. Аналіз даних свідчить, що незаміжні жінки мають вищі рівні за шкалами Самостійність, Стимуляція та Влада. Інших відмінностей між цими групами жінок встановлено не було.

Також було виявлено, що ті, хто працюють за наймом, мають нижчий рівень цінності універсализму ніж ті, хто працюють на себе, а також ті, хто не

працюють. Зазначимо, що мотиваційна мета цього типу цінностей - розуміння, терпимість, захист благополуччя всіх людей і природи. Було встановлено, що вік негативно корелює з трьома шкалами опитувальника соціальних цінностей Шварца: самостійність, стимуляція та досягнення. Тобто чим старша людина, тим нижчий пріоритет цих цінностей вона має.

4. Розроблено програму психологічних інтервенцій. Розроблена програма складається з п'яти зустрічей, кожна з яких включає в себе низку запитань, які спрямовані на виявлення та усвідомлення своїх власних цінностей у професійній діяльності.

У роботі з ціннісною сферою клієнта, найбільш ефективним, на нашу думку, є нарративний підхід. Оскільки це напрям, в якому основна робота спрямований на те, аби допомогти клієнту виявити та усвідомити свої цінності, смисли, навички та цілі. Вона передбачає створення умов, в яких клієнт зміг сам обирати та приписувати смисли своєму досвіду, викристалізувати та відділяти власні цілі від тих, що нав'язані соціокультурним середовищем, та ставати "автором свого життя". Завдяки визначенню своїх цінностей, людина отримує можливість будувати своє життя відповідно до них, роблячи його більш осмисленим та наповненим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антоненко Т. Л. Психологічні основи впливу ціннісно-сміслової сфери на професійне становлення майбутнього фахівця / Т. Л. Антоненко // Педагогіка і психологія. 2019. №4 (65). С. 18-26.
2. Антонова Н. О. Ціннісні орієнтації студентів з різним типом готовності до професійної діяльності психолога / Н. О. Антонова // Практична психологія та соціальна робота. 2016. №3. С. 13-23.
3. Бабенко Ю. А. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді: за результатами дослідження // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2018. № 2. С. 76-81.
4. Бавико О. Є. Формування ціннісних орієнтацій особистості / О. Є. Бавико, І. О. Чичановський, І. В. Букреєва, А. В. Орлов // Постметодика. – 2016. № 7. С. 217–220.
5. Балл Г. О. Особистісна свобода і гуманізація освіти / Г. О. Балл // Практична психологія та соціальна робота. 2019. № 1. С. 2–5.
6. Баранівський В.Ф. Ціннісні орієнтації студентської молоді та їх роль в консолідації українського суспільства // Науковий вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Серія «Філософія». Х.: ХНПУ, 2015. Вип. 43. С. 39-52.
7. Береза В. О. «Формування ціннісних орієнтацій у студентської молоді як одна з важливих умов розвитку критичного мислення». Вісник Черкаського університету. Черкаси : [б. в.], 2019. С. 110–115.
8. Бех І. Ціннісна сфера сучасної людини в контексті пріоритетів виховного процесу / І. Бех // Шлях освіти: науково-методичний журнал. 2020. №4 (58). С. 8-9.
9. Бондаренко О. Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків / О. Ф. Бондаренко // П. Бреусенко О. А. Динаміка ціннісно-сміслової сфери особистості в умовах екзистенціальної кризи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія

психології» / О. А. Брусенко. Київ, 2000. 20 с. Практична психологія та соціальна робота. 2017. №4. С. 8-11.

10. Вальовська Н.В. Ціннісні орієнтації сучасної молоді як актуальна соціально-психологічна проблема / Н.В.Вальовська // Актуальні проблеми практичної психології. Херсон, 2018. С. 191-195.

11. Васютинський В. О. Ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства / В. О. Васютинський // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. К., 2016. Т. VIII. Вип. 6. С. 40–46.

12. Виховання духовності особистості: навчально-методичний посібник / [М. Й. Боришевський, Л. І. Пилипенко, О. І. Пенькова та ін.]; за заг. ред. М. Й. Боришевського. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2017. 104 с.

13. Вілюжаніна Т. А. Динаміка ціннісно-сміслової сфери особистості в процесі професійного становлення майбутніх психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 „Педагогічна та вікова психологія” / Т. А. Вілюжаніна. Київ: І-т психології ім. Г.С. Костюка, 2016. 22 с.

14. Вірна Ж. П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога: монографія / Ж. П. Вірна. Луцьк: Вежа, 2015. 220 с.

15. Вірна Ж. П. Основи професійної орієнтації / Ж. П. Вірна. – Луцьк: Вежа, 2018. 156 с.

16. Воропаєва В. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку ціннісних орієнтацій сучасної молоді в умовах трансформації сучасного суспільства // Гуманітарний вісник ЗДІА. 2020. № 55. С. 257-267.

17. Галян І. М. Психодіагностика : підручник [для студ. вищ. навч. закладів] / І. М. Галян. Київ : Академвидав, 2019. 464 с.

18. Галян І. Психологічні особливості діагностики мотиваційно-ціннісної сфери особистості / І. Галян // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С.

Костюка АПН України. Т.IX. Ч. 5 / за ред. С. Д. Максименка. К. : ГНОЗІС, 2017. С. 230-237.

19. Глинянюк Н. В. Психолого-педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді [Електронний ресурс] / Н. В. Глинянюк. – Режим доступу :http://tme.umo.edu.ua/docs/Dod/3_2019/Glinaniyk.pdf

20. Гусаківська С. С. Формування ціннісно-сислової сфери студентів засобами психотерапії (теоретичний аспект) [Електронний ресурс] / С. С. Гусаківська // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки. 2016. №1. Режим доступу: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis.

21. Драч С.В. Ціннісні орієнтації студентської молоді українського суспільства: сутність та динаміка // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2016. № 2. С. 26-30.

22. Дрозд В. В. Вплив ціннісних орієнтацій в системі життєвих стратегій старшокласника /В.Дрозд////Актуальні проблеми практичної психології. Херсон, 2019. С.377-384.

23. Дьяков С. І. Методика діагностики мотиваційно-ціннісних орієнтацій у дослідженні суб'єктності особистості / С. І. Дьяков // Практична психологія та соціальна робота. 2017. № 3. С. 36-41.

24. Дяченко М. В. Людина, сенс її буття та проблема щастя (світоглядні ідеї у філософії Б. Паскаля та Ж. О. Ламетрі) // Культура України : зб. наук. пр. Харків, 2018. № 29. С. 67-76.

25. Еріксон Е. Ідентичність : юність і криза : пров. з англ. / Е. Еріксон; заг. ред. і передмова А. В. Толстих. 2-ге вид. М. : Флінта : МПСІ : Прогрес, 2016. 352 с.

26. Євдокимова Н. О. Технології моделювання та проектування розвитку особистості студента: науково-методичні рекомендації / за заг. ред. Н. О. Євдокимової. Миколаїв : Іліон, 2015. 180 с.

27. Жигайло Н. І. Психологія духовного становлення студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис. д-ра психол. наук : 19.00.07 / Н. І. Жигайло; Нац. акад. пед. наук України; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, 2016. 35 с.
28. Зязюн І. А. Інтелектуально творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти : [монографія] / І. А. Зязюн. К. : ВПОЛ, 2020. 636 с.
29. Кадикова Т.А. Особливості динаміки ціннісних орієнтацій студентів-психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Одеса, 2019. 17 с.
30. Киричук О. В. Основи психології: підручник / О. В. Киричук, В. А. Роменець. 5-те вид. К.: Либідь, 2019. 632 с.
31. Коберник Л. О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості / Л. О. Коберник // Наука і освіта // Науково-практичний журнал південного наукового центру АПН України. Одеса. 2018. № 4-5. С. 28-33.
32. Лепський М. А. Якість життя як критерій формування оптимістичної перспективи / М. А. Лепський // Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя : «Просвіта», 2016. № 16. С. 87-93.
33. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посібник / С. Д. Максименко. К. : Центр учбової літератури, 2018. 272 с.
34. Максименко С. Особистість: прогноз розвитку і життєвий шлях / С. Максименко // Психолог. 2016. №7 (199). С. 5-11.
35. Максимчук Н. П. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки / Н. П. Максимчук : Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. К. 2020. 221 с.
36. Мицько В. М. Психологічні особливості аксіогенезу майбутніх психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец.

19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. М. Мицько. Івано-Франківськ, 2017. 21 с.

37. Москаленко О. В. До історії дослідження проблеми розвитку ціннісно-сислової сфери особистості / О. В. Москаленко // Вісник НУТУ «КПІ» : «Філософія. Психологія. Педагогіка». 2016. №1(28). С. 125–130.

38. Москаленко О. В. Зміст та можливості розвитку смислової сфери особистості / О. В. Москаленко // Збірник «Психологічні науки : проблеми і здобутки» – Додаток 2 до № 3, том VI (31) 2019 р. Тематичний випуск «Вища освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору». С. 287–293.

39. Москаленко О. В. Теоретична структурна модель ціннісносислової сфери особистості / О. В. Москаленко // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. праць / Ун-т менедж. освіти НАПН України ; редкол. : О. Л. Ануфрієва (та ін.). К., 2005. Вип. 8 (21) / голов. ред. В. В. Олійник. К. : АТОПОЛ, 2015. С. 263–268.

40. Павелків Р. В. Вікова психологія : підручник / Р.В. Павелків. К. : Кондор, 2020. 468 с.

41. Павелків Р. В. Формування ідентичності в студентському віці / Р. Павелків, Т. Потапчук // Нова пед. думка. 2021. № 4. С. 77–80.

42. Панченко Л. М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Л. М. Панченко. К., 2019. 20 с.

43. Пророк Н. В. Місце особистісних цінностей в процесі професійної соціалізації / Н. В. Пророк // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Т. VI. Вип. 3 / за ред. С. Д. Максименка. К. : ГНОЗІС, 2016. С. 180-185.

44. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості: монографія / М. Й. Боришевський, О. В. Шевченко, Н. Д. Володарська та ін.

За загальною редакцією М. Й. Боришевського. К.: Педагогічна думка, 2018. 200 с.

45. Романюк Л. В. Становлення цінностей особистості: концептуальна модель та її методологічний потенціал / Л. В. Романюк // Психологія особистості. 2013. №1(4). С. 138-148.

46. Романюк Л. Становлення цінностей особистості: концептуальна модель та її методологічний потенціал / Л. Романюк // Психологія особистості. 2015. № 1. С. 138-148.

47. Романюк Л.В. Ціннісні орієнтації: сутність, структура і психологічні механізми розвитку / Л.В.Романюк. Кам'янець-Подільський: АбеткаНОВА, 2019. 188с.

48. Сергеєнкова О. П. Загальна психологія : навч. посібник / О. П. Сергеєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова. К. : Центр учбової літератури, 2017. 296 с.

49. Сосніхіна С.Є. Ціннісні орієнтації сучасної студентської молоді: міждисциплінарний підхід. Вісник Одеського національного університету. Серія «Психологія». Том 21. Випуск 1 (39). Одеса: Астропринт. 2016. С. 178-186.

50. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. К : Либідь, 2015. 376 с.

51. Удич О. Ціннісні орієнтації : багатогранність наукових трактувань. Рідна школа. 2015. №11. С. 26-31.

52. Фролова Н. Трансформація ціннісних орієнтацій: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Київ : 2018. 20 с. 43.

53. Фурман А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2019. 20 с.

54. Ціннісна взаємодія обдарованої особистості в освітньому просторі: тези доповідей ІХ наук.-практ. семінару., 24 жовт. 2019 р. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2019. 125 с.

55. Чіп Р.С. Ціннісні орієнтації як механізми регуляції поведінки особистості. Проблеми сучасної психології. 2016. Випуск 18.
56. Чудновський В. Е. Психологічні складові оптимального сенсу життя / Е. П. Чудновський // Питання психології . № 3. 2017. С. 3–15.
57. Шайгородський Ю. Ціннісні орієнтації особистості: формалізована модель цілісного, багатоаспектного аналізу. Соціальна психологія. 2019. № 1 (39). С.94-106.
58. Шапошникова І. В. Формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : міжвузів. зб. наук. Запоріжжя: Астропринт. 2020. Вип. 57. С. 181-187.
59. Шахова Н.Є. Динамічні характеристики ціннісно-сміслової сфери особистості / Н.Є.Шахова//Вісник Одеського національного університету. - Том 19.-Випуск 1(31), Психологія. - 2016. - С.330-337.
60. Шевченко Н. Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки: монографія / Н. Ф. Шевченко. К.: Міленіум, 2015. 298 с.
61. Щєпова Д.Р. Ціннісні орієнтації сучасного українського студентства // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Педагогічні науки». 2020. № 2 (13). С. 181-184.
62. Яновська Т. А. Особливості ціннісно-сміслової сфери людей юнацького віку / Т. А. Яновська, І. В. Когут // Психологія і особистість : наук. журнал / Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; Полтав. нац. пед. ун-т імені 84 В. Г. Короленка. Київ ; Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2020. Вип. 2 (18). – С. 189-204.